

DRAMATIČAR JOSIP BAN JELAČIĆ

Nikola Batušić

Književni rad mladoga poručnika Josipa Jelačića na njemačkom jeziku ostao je, dakako, posve u sjeni kasnije banove i generalove vojničke, odnosno političke djelatnosti, premda je hrvatska kulturna javnost već 1825. mogla steći uvid u gotovo cjelokupna autorova djela, a od 1845. u »Danici« i čitati prijevode njegovih pjesama. Najprvo dvije (ili tri) iz pera Ivana Trnskoga¹, a kasnije gotovo čitavu zbirku u prepjevu Dimitrija Demetera.²

U izdanju Jelačićevih njemačkih pjesama³ koje je pod naslovom *Eine Stunde der Erinnerung* tiskano u Zagrebu 1825. (drugo izdanje u Beču 1851. izdano je u dobrotvorne svrhe; prihod je, naime, bio namijenjen Jelačićevu fondu u korist ratnih invalida iz 1848.), nalaze se i autorova dramska djela. Budući da su manje ili gotovo nikako poznata, valja ih vremenski ubicirati, opisati, analizirati s različitih motrišta i kontekstuirati u hrvatsku klasicističku, odnosno romantičku književnost njemačkoga izraza.

Jelačićev je lirski i dramski opus nastajao na nekoliko lokaliteta i u dužem vremenskom razdoblju. Neznatni njegov dio sigurno još za vrijeme studija u bečko–novomještanskoj »Terezijanskoj viteškoj akademiji« (koja je svoje gojence pripremala za visoke administrativne funkcije u austrijskim zemljama), učilištu gdje je boravio od 1809. do 1819., a potom, manjim dijelom, i za vrijeme prve časničke službe kada je — premda bez vojničke naobrazbe, imenovan poručnikom

u 3. konjaničkoj dragunskoj pukovnici baruna Vinka Kneževića, hrvatskoga podbana i praujaka mu po majci, postrojbi stacioniranoj tada u Galiciji. Kada je pak mladi časnik 1822. obolio i privremeno napustio vojnu službu, proboravio je tri godine »u roditeljskoj kući u Zagrebu, u današnjoj Freudenreichovoj ulici br. 3 i na roditeljskom posjedu u Kurilovcu. Za te dosta teške bolesti Jelačić je spjevao svoje najbolje pjesme...«.⁴ Jelačićev je lirski opus zajedno s objavljenima, danas poznatim dramama⁵, nastao do 1825., dakle do dvadeset i četvrte godine autorove, s tim da i sâm priznaje kako je počeo pjevati već sa četrnaest godina⁶, pak bi, prema tome, genezu korpusa valjalo situirati između 1815. i 1825., sa samorazumljivom pretpostavkom kako je njegov veći dio napisan početkom dvadesetih godina 19. st. Dodamo li k tome i Jelačićev autobiografski intonirani predgovor izdanju iz 1825.⁷ u kojemu, tužeći se na gorku sudbinu (očito nije samo riječ o grlobolji, već i o prvim znacima kasnije teške bolesti, op. N.B.), kada svoju »uru«, možda bolje »trenutak prisjećanja« (*Eine Stunde der Erinnerung*), posvećuje zapravo »prijateljima i braći po oružju« iz nekadašnje pukovnije, dobit ćemo jasnu sliku o vremenu i prostoru gdje, kada i u kojim je okolnostima nastajalo ovo pjesničko djelo.⁸

U prvom dijelu jedine Jelačićeve knjige, među pjesmama, nalaze se i dvije dramske prigodnice: *Croatiens Jubel* i *Feier des Julianatages*, dok središnji dio izdanja zauzima »dramska pjesan« u tri čina *Rodrigo und Elvire*.

Prva je dramska prigodnica posvećena Ignjatu Gyulayu de Maros–Némethu (1763. — 1831.), hrvatskome banu 1806. — 1831., čuvenom protunapoleonskom vojskovođi i sudioniku bitke kod Leipziga 1813., gdje je nadasve uspješno zapovijedao hrvatskim postrojbama.

Nastala je očito kao mogući scenski prilog proslavi reintegracije hrvatskih zemalja nakon 1. XI. 1822., kada su pod bansku vlast ponovno došle one hrvatske pokrajine južno od Save (doduše bez kvarnerskih otoka) koje su do 1813. bile u sastavu francuskih *Ilirskih provincija*. Puni su se devet godina hrvatski političari borili protiv austrijskoga nastojanja kojim se od tih krajeva, amputacijom od matice zemlje, željelo legalizirati status nove austrijske krunovine *Ilirije*, da bi, konačno, Beč priznao legitimne hrvatske zahtjeve, popustio i napokon dopustio reinkorporaciju toga teritorija u tradicionalnu trojednicu.

Jelačićeva prigodnica *Croatiens Jubel*, dakle *Svetkovina Hrvatske*, ili čak *Slavljenički poklič Hrvatske*, sastavljena je od prologa i jednoga prizora. U prologu se na pozornicu koja predstavlja vedutu Zagreba, lebdeći u oblaku spušta

Fama koja najavljuje sretan događaj, ujedinjenje hrvatskih zemalja. Potom se prizorište mijenja u dvoranu okićenu mađarskim grbovima i zastavama, gdje mladići postavljaju »ugarsko–hrvatski grb«, a djevojke cvjetnim vijencima kite poprsje »svetoga kralja Stjepana«. Njima se na završetku pridružuju tri starca koji iznose autorove političke stavove.

Djelo je, dakle, pohvalnica ponovnoj uspostavi hrvatskoga suvereniteta nad teritorijem s ovu i onu stranu rijeke Save:

*Als Grenze soll die Sav' nicht fließen,
Ein Volk die beiden Ufer grüssen,
Und dies — und jenseits Brüder sein.*

Slavi se ovdje oslobođenje od Francuza, a novi će odnosi pridonijeti jedinstvu hrvatskoga naroda pod okriljem kralja i bana. Važno je, međutim, napomenuti kako je riječ o mađarskom kralju i kruni svetoga Stjepana koja mora biti sveza između Ugarske i Hrvatske. Premda je u tom trenutku Hrvatska unutar svojih tadanjih povijesnih granica uspostavljenih svršetkom 18. st. postala ponovno teritorijalno jedinstvenom, u Jelačićevoj se projekciji njezina budućnost može ostvariti samo unutar ugarskoga dijela austrijskoga carstva:

*O mög' der Eintracht holder Stern
Die Völker Ungarns nah und fern
Zu allen Zeiten so bescheinen,
Und stark, wie jetzt, sie stets vereinen!*

U duhu tadanje ugarske politike koja se na bečkome dvoru zalagala za ponovno pripojenje Vojne krajine Hrvatskoj, kako bi se preko tako iznova cjelovite Hrvatske mađarski ne samo politički, već gospodarstveni i prometni utjecaj na tom području proširio sve do Jadrana (što u slučaju neke nove »južne krunovine« podvrgnute Beču ne bi bilo moguće)⁹, Jelačićeva je politička deklaracija nedvosmislena. Pozdravlja on, doduše, ponovnu uspostavu državnopravnoga suvereniteta na čitavom povijesnom nacionalnom teritoriju, ali, posve razumljivo, ne predviđa nikakvu radikalniju političku alternativu tada još uvijek nedodirljivoj svezi između »kralja, bana i domovine« u kojoj je Hrvatska čvrsto vezana uz Ugarsku. Pritom valja spomenuti da u drugom prizoru ove prigodnice, koji se zbiva u nekoj svečanoj dvorani uređenoj poprsjima ugarskih

kraljeva (moglo bi se pretpostaviti kako je riječ o Budimu), mladići i djevojke vješaju o zid »ugarsko–hrvatski grb«, što je još jedan znak autorova pristajanja uz tradicionalne, i tada još neupitne hrvatsko–ugarske sveze. Nakon toga čut će se i ovi stihovi:

*Und was Jahrhunderte so fest verbunden
Soll sich nach langer Trennung trüber Stunden
Zu neuem Glück vereinigt wieder seh'n!*

Hrvatska je, dakle, po mišljenju mladoga Jelačića, mogla te 1822. godine svoju »svetkovinu« nacionalnoga ujedinjenja slaviti jedino u okviru onoga legitimiteta koji nije bio ni u kakvu prijeporu s njezinim odnosom prema Ugarskoj, austrijskoj krunovini čiji je vrhovni suverenitet nad svojim teritorijem neprijeporno morala priznavati. No, usprkos takvim, i u to vrijeme shvatljivim političkim pogledima, kod pjesnika ne bismo smjeli previdjeti i nezatajivi romantički zanos kojim se s jasnim nacionalnim predznakom slavi jedan značajan politički događaj, dapače i svojevrсна nacionalna pobjeda. To više što je u tom trenutku bio jedini hrvatski pisac (premda njemačkoga izraza) koji je *objavljenim fikcionalnim djelom* zauzeto reagirao na aktualnu povijesnu zbilju.¹⁰

Druga je prigodnica sastavljena *U počast Julijanina imendana (Feier des Julianatages)*, i nema nikakvih političkih konotacija. Za sada ne znamo tko je bila slavljena koja je zavrijedila ovu imendansku scensku alegoriju. I ona se, kao i prethodna, sastoji od dva dijela: u prvom mole dječak i djevojčica bogove ne bi li njihovoj majci udijelili dug život; u drugom pak mitološka bića — *Fortuna, Higija* i tri suđenice — *Klota, Lahesa* i *Atropa*, najavljuju kako će bogovi uslišati dječje molitve, pak će im majka poživjeti zdravo i sretno još mnogo ljeta.

Obje prigodnice namijenjene očito i pozornici, pokazuju kako autor u svim potankostima poznaje tadanje teatarske značajke, zakonitosti i tehničke mogućnosti. Razvidno je kako ne misli na improvizirani scenski prostor u kakvoj plemićkoj palači (gdje su se, inače, slične prigodnice vrlo često izvodile), već na dobro opremljenu kazališnu zgradu i glumačku družinu potpomognutu glazbom. Virtualnu scensku sliku Jelačić oblikuje tipičnim klasicistički koncipiranim dramskim osobama (mitološka bića, mladići, djevojke i starci u simboličko–emblematičkim funkcijama), istovrsnim likovno–stilskim obilježjima

(veduta Zagreba, dvorana s kipovima, zastavama i grbovima, vrt s oltarom okićenim cvijećem) kao i razvedenim opisom popratnih glazbenih ilustracija. No, u taj okvir upleće i mnoštvo baroknih detalja (oblak koji se spušta na pozornicu, poznati atributi triju suđenica — srebrno vreteno, zlatna nit, srebrne škare) koji, međutim, imaju tek dekorativnu funkciju pa ne proizvode nikakvu teatarsku *meraviglia*.

Jelačića — dramatičara cijenit ćemo ipak po značajkama njegove »dramske pjesni« (*dramatisches Gedicht*) *Rodrigo und Elvire*, smještenoj u Španjolsku (Kastiliju) neidentificirana vremena (možda kasni srednji vijek ili rana renesansa?). Riječ je o romantičkoj melodrami, dakle generičkom hibridu koji se u svom »tragičkom« segmentu čvrsto naslanja na Schillera, posebice tragediju *Don Carlos*, dok u sentimentalnom sloju tradira njemačke varijante Španjolske *comédie de capa y espada*, koje su pod žanrovskom oznakom *Mantel- und Degenstücke*, čestom matrimonijalizacijom na završetku zbivanja, početne, nerijetko i krvave zaplete rješavale u duhu normi u kojima su tragovi staleške klauzule jasno zamjetljivi.

U ovoj su drami suprotstavljeni beskrupulozni uzurpator kraljevske vlasti — lako odgonetljiva mikstura Shakespeareova vojvode Glouceстера, kasnijega Richarda III. i Schillerova Franza Moora, s jedne, i dvoje zaljubljenih, s druge strane.

Kralj-samozvanac oteo je krunu svome stricu, legitimnom vladaru, i zatočio viteza Rodriga, inače gotovo kloniranoga Don Carlosa iz Schillerove tragedije. Kako bi uz svoje podle naume još čvršće vezao jednoga od svojih najmoćnijih vazala, nastoji taj prijetvorica himbenom udvornošću pridobiti njegovu kćerku Elviru. Među stereotipima romantičke drame naći će se i vjerni kaštelan koji će zatočenom Rodrigu predati očev mač (jer oca su, u međuvremenu, rastrgle u šumi divlje zvijeri), pak će neporočni vitez, oslobođen i uz pomoć puka koji ga proglašava vođom, krenuti u rat za uspostavu zakonite vlasti. Prognani se vladar nakon pobjede na bojnopolju, izvojevane uz pomoć puka koji mu se pridružio, vraća na prijestolje, ne želi osvetu nad poraženima već propovijeda pomirbu među preživjelima i udjeljuje oprost protivnicima. Ljubav Rodriga i Elvire, heroine koja je u međuvremenu bila spremna žrtvovati čak i vlastiti život da bi spasila oca — pristalicu poraženoga silnika, doživljava apoteozu uz kraljev blagoslov.

Jelačićeva drama, »dramatička pjesan« kako ju je sam generički definirao, djelo je tipične sentimentalne romantike. Ubicirano u Španjolsku, prepuno je

prisjećanja na dramsku književnost koja slijedi Schillera i romantičku recepciju Shakespearea. Španjolska kao prizorište romantičke drame kasnije će se naglašeno javiti i u najznačajnijim scenskim djelima Victora Hugoa *Hernani* (1830.) i *Ruy Blas* (1828.), uz izrazite dramaturgijske i stilske inovacije francuskoga dramatika (*mélange des genres*), što u našega pisca, dakako, izostaje. Još uvijek u duhu klasicističkih postulata, Jelačić strogo poštuje stalešku klauzulu, a »puk« koji se priključuje feudalcima—legitimistima u obrani državnoga prava, sveden je na rang tek nešto aktivnije statisterije. Pa ipak, autoru je jasno kako bez »naroda« nije moguće uspostaviti trajnu vlast u državi te je u tom smislu iznova Schillerov sljedbenik, ovaj put uz prisjećanje na *Wilhelma Tella*.

U Jelačićevoj drami, međutim, ne nalazimo nikakvih nacionalnih primisli. Ona se u najistaknutijem sloju bavi isključivo pitanjem vlasti i obranom njezinoga legitimiteta i po tome je corneilleovski klasicistička, po čemu nam je autor djelomice poznat već i od ranije prigodnice *Svetkovina Hrvatske*. Na sentimentalnoj je pak razini teme i u nizu popratnih motiva prepuna baštinjenih romantičkih klišeja, što se razabire ne samo iz obrisa značajeva dramskih likova (opaki silnik, karizmatički junak, plemeniti starac, prijetvorni dvoranin, požrtvovna djevojka), već i iz njezine scenske slike (prijestolna dvorana, kula — tamnica, bojno polje).

Služeći se spretno i okretno obrascima romantičkoga sentimentalizma preuzetima uglavnom od njemačkih mladoromantika, Jelačić nije ni tematski, a niti dramaturški inovativan, ali ni u kom slučaju nije bio dramaturški nevježa. Konstrukcija mu je drame pregledna, a efekti raspoređeni s mjerom. Nakon kratke ekspozicije (pjesnički solidno komponiran uvodni monolog uzurpatora Pedra) radnja se razvija brzo i dosljedno, a promjena je prizorišta logična i ne pretjerano česta. Najbolji je dio drame završetak drugoga čina (II/11 — II/15), tj. prizori s najprvo utamničanim, a onda oslobođenim Rodrigom koji kreće u borbu za povratak legitimnoga kralja na prijestolje. U tim se scenama Jelačić iskazao i kao prihvatljiv njemački dramski pjesnik. Međutim, u finalu djela ipak se vide i određene dramaturške slabosti: ne objašnjava autor kako je silnik mogao zbaciti s vlasti tako dobra i plemenita kralja, o mnogim se bitnim događajima samo pripovijeda kroz glasnička izvješća, a različiti aspekti sretnoga završetka redaju se u finalnom prizoru strelovitom brzinom.

Sva su Jelačićeva scenska djela pisana u stihu. Dvije su mu prigodnice gotovo u cijelosti komponirane u grafički neodijeljenim, jampskim tetrametarskim sestinama sa strukturom 9-9-8 i rimama *aab — ccb*, koje vrlo često susrećemo u Schillerovim baladama (npr. *Der Ring des Polykrates*), dok je drama *Rodrigo und Elvire* sročena u jampskom jedanaestercu također Schillerova tipa s malim brojem opkoračenja. I ovim je značajkama metrike u dramskim djelima pokazao koliko je na njega utjecala njemačka romantika. U hrvatskoj dramskoj književnosti njemačkog izraza Jelačićev je primjer jedinstven, budući da su svoje njemačke drame Kukuljević i Demeter napisali u prozi, a jedinstvena je i činjenica kako je upravo Jelačić na svoj način predložio jampski jedanaesterac kao dramski stih, što, znamo, nije prihvaćeno u hrvatskoj preporodnoj dramatici gdje je, nakon Demetrovih *Dramatičkih pokušnja* (1838.), prevladao epski deseterac.

Scensku izvedbu doživjela je, koliko je za sada poznato, samo »dramatička pjesan« *Rodrigo i Elvira*. Prikazana je u Zagrebu 1850. na njemačkom, a 1894. na hrvatskom jeziku.

Međutim, već se 1840. drama *Rodrigo und Elvire* našla kod tadanjega ravnatelja zagrebačkoga njemačkog kazališta Heinricha Börnsteina, nesumnjivo najboljega principala u osamdeset godina trajanja zagrebačke njemačke pozornice. U svojim kazališnim uspomena, koje usprkos nekim faktografskim netočnostima, pružaju obilje podataka ne samo za njemački, nego i za hrvatski kazališni život između 1939. i 1841., piše on kako mu je mladi hrvatski časnik Josip Jelačić, major 48. pukovnije u Zadru, u ljetu 1840. poslao »dvije tragedije i veći broj pjesama«, zaskavši njegov sud o njima. Piše Börnstein kako je pomno pročitao i obje tragedije i sve pjesme te ih je potom s uljudnim pismom vratio autoru. Premda, prisjeća se njemački ravnatelj, »nađoh u pjesmama poetski dar i neke lijepe misli, kazališna su djela pokazala veliko nepoznavanje pozorničkih zakonitosti, a i u pjesmama i u dramama bilo je vidljivo da njemački nije bio autorov materinski jezik«. Možda su od ovoga Börnsteinova suda zanimljivija dva podatka navedena u ovim prisjećanjima ukoliko ih prihvatimo kao vjerodostojna. Njemački ravnatelj govori o *dvije tragedije*, dok nam je danas znano samo za »dramsku pjesan« *Rodrigo und Elvire* tiskanu 1825. Što se zbilo s *drugom* tragedijom (ako je doista postojala), nije poznato. Nadalje, Börnstein navodi da mu je Jelačić pisao kako bi rado napustio vojničku službu, otišao u mirovinu i posvetio se književnosti, a eventualno prikazivanje jedne od dviju drama u Zagrebu smatrao bi poticajem toj nakani. I taj bi podatak mogao zanimati

njegove buduće biografije. Nakon odgovora koji je zajedno s dramama i pjesmama otišao u Zadar, njemački ravnatelj piše kako mu se Jelačić više nikada nije javio. Prisjetio ga se Börnstein istom 1848. kada je »pisac postao banom, pak sam često mislio ne bi li mu život bio pošao drugim putom da sam mu tada izveo drame i ohrabrio ga za dalji književni rad«. ¹¹

Desetljeće poslije, Jelačićeva je »dramska pjesan« *Rodrigo und Elvire* ipak došla na zagrebačku njemačku pozornicu. Nakon što ratnih godina 1848. i 1849. nije u gradu bilo profesionalnih predstava ni na hrvatskom, a niti na njemačkom jeziku, kazalište na Markovu trgu zakupio je od Uskrsa 1850. poduzetnik Ludwig Schwarz koji je stigao s družinom iz Varaždina. Započeo je sezonu 1. travnja 1850., a nakon što je prikazao niz tada popularnih igrokaza Raimunda i Nestroya, izveo je 25. IV. 1850. Jelačićevu dramu. Premda je autor tada već bio hrvatski ban, najave i odjeci u tisku o tom ipak nesvakidašnjem događaju više su nego skromni. Tek jedan zagrebački, i to njemački dnevnik, donio je u nekoliko redaka vijesti o izvedbi. Drama je, očito, došla na repertoar zahvaljujući invalidskom fondu koji je ban osnovao kao udrugu za prikupljanje pomoći ranjenicima iz minuloga rata. Kao dobrotvornu, predstavu najavljuju njemačke novine »Agramer Zeitung« ¹², uz zanimljivu, i na žalost teško provjerljivu obavijest kako je djelo »s velikim uspjehom već izvedeno na brojnim pokrajinskim pozornicama«. Prema toj informaciji, zagrebačka predstava *nije bila i praizvedba* Jelačićeve drame. Dan nakon premijere, isti list objavljuje da su po odbitku svih troškova, u blagajnu dobrotvorne udruge uplaćene 123 forinte i 26 krajcara. ¹³ Ostali, teatrografski mnogo važniji podaci (interpreti, redatelj i dr.) o tada jedinog zagrebačkoj izvedbi Jelačićeve drame nisu poznati.

Međutim, ona se iznova, ali sada na hrvatskoj pozornici, našla potkraj stoljeća zahvaljujući intendantu Stjepanu Miletiću, velikom istraživaču i oduševljenom scenskom evokatoru hrvatske dramske baštine, u koju je, s pravom, ubrajao i banovo djelo. O njemu je 1887. pisao u svojoj prvoj, mladenačkoj knjizi *Iz raznih novina*, u opsežnom ogledu pod naslovom *Komad zastarjele poezije*. ¹⁴

Miletić drži da je Jelačić tipični romantički pjesnik, nadahnut stihovima Leopardija, Musseta, Heinea i Lenaua, koji su mu »sjedili kao modeli. Isti onaj pesimistični ton, ista ona sdvojnost i jadomor — sve je to vješta majstorska imitacija, ali ipak imitacija!« ¹⁵ Ipak, naći će mladi kritičar i pohvalnih riječi za banovu njemačku poeziju, ustvrdivši nakon utemeljene prosudbe kako valja zažaliti što nam je takvu »luč na polju literarnom oteo mač«. ¹⁶

U ozračju, kako kaže, »romantičke škole«, promatra Miletić i Jelačićeve drame. Dok »alegorije u dramatičnom obliku« spominje samo usput, analiza *Rodriga i Elvire* pokazuje da je već tada, premda tek devetnaestogodišnji mladić, Miletić dobro uočio stilske odrednice, pa i neke scenske kvalitete ovoga djela. Jasno mu je kako je »drama bana Jelačića građena po svih uzorih romantičke škole, mjestimice misli si čovjek da je premješten u koju stranicu Victora Hugoa — dakako *si licet parva componere magnis*«. ¹⁷ Ovdje bismo u jednoj pojedinosti ipak morali ispraviti budućega intendanta, redatelja i velikoga poznavatelja europske drame. Jelačićevo je djelo odista nadahnuto romantičkom dramom, ali ne onom Victora Hugoa, već Schillerovom i njemačkih mladoromantika. Hugoa dramatika, naime, Jelačić nije mogao poznavati, budući da je njegovo prvo scensko djelo *Cromwell* tiskano 1830., dakle pet godina nakon *Rodriga i Elvire*. U dramaturškoj analizi preporučuje Miletić eventualnom budućem redatelju »njekoliko poteza« koji bi svršetak djela učinili uvjerljivijim (valjalo bi, naime, argumentirati zbog čega je zapravo uzor—vladar bio zbačen s prijestolja) pak zaključuje: »Komad pokojnog bana Jelačića je dakle prilično dobar, ne stavlja nikakvih sceničnih poteškoća, nadahnut je pravim žarom, pravom poezijom te je osobito karakterističan za svoju dobu — ne bi li bilo moguće da se taj komad danas sutra kao interesantni experiment priredi, prouči i na našoj pozornici prikaže«? ¹⁸

Što je kao mladić predlagao, to je Miletić ostvario već na početku svoje uprave u zagrebačkom kazalištu. Dramu je preveo intimni intendantov prijatelj i suradnik, pjesnik, August Harambašić ¹⁹, pa su zagrebački glumci prikazali *Rodriga i Elviru* 29. i 30. XI. 1894. Mladenačke se Miletićeve nade nisu, međutim, ostvarile. Neuspjeh je bio potpun.

O tome je kasnije pisao u *Hrvatskom glumištu* i ovo: »Držao sam da će i literarni interes i patriotski dovesti općinstvo u glumište, ali sam se prevario — jer je sav prihod drame Jelačića bana iznašao brutto 17 for. 40 novčića, a uz to je ovu dramu još i pobijedila Kadelburgova ²⁰ vesela igra *U civilu*, koja se je te iste večeri glumila (...). Dakle ono što nije nit sjedinjenim, kod Schwechata Madžarima pošlo za rukom, uspjelo je u Zagrebu gosp. Kadelburgu. On je potukao Jelačića ...«. ²¹

Kritika je bila ipak uvidavnija od publike. Tako »Vienac« piše o »komadičku romantične poezije tridesetih godina«, zaključujući kako »će se taj biserak muze bana Jelačića komegod pričiniti zastarjelim, a ipak, kad uzmete knjigu u ruke,

pa kad proštijete pozornost ono nekoliko stranica, reći ćete zadovoljno: tu ima ideja«. ²²

Jesu li za taj »biserak« i za Jelačićeve »ideje« znali hrvatski preporodni dramatičari, neće biti lako odgonetnuti. Sigurno je, međutim, da Jelačića nisu slijedili. Nakon Demetrovih *Dramatičkih pokušaja* (1838.) to je u jezičnom, dramaturškom i tematskom pogledu bilo nemoguće. Najbliži Jelačiću bio je ipak Kukuljević u njemačkoj varijanti kasnije »junačke igre« *Juran i Sofija ili Turci kod Siska* (1839.), koja je pod naslovom *Juran und Sophia oder die Helden Iliriens* nastala jamačno početkom 1837. Njegov je dramski prvijenac ljubavna priča s tipičnim katalogom romantičkih scenskih efekata. Ovu će proznu matricu, koja u njemačkom prvopisu nema nikakvih hrvatskih ili preporodnih obilježja, Kukuljević tek u hrvatskoj inačici nacionalno obojiti i protkati ilirskim ideologemima. Demeter se pak možda tek u slabo poznatoj i neobjavljenoj njemačkoj drami *Der Eispalast* (jamačno 1851.) vratio naglašenijim romantičko-melodramatskim efektima koje je mogao upoznati i iz Jelačićeva *Rodrigo i Elvire*.

Dramsko je djelo mladoga časnika, a kasnijega bana Josipa Jelačića, osim rijetkim specijalistima, ostalo gotovo nepoznato. Jedina izvedena drama — *Rodrigo i Elvira*, nije na pozornicama prošla ni bolje ni gore od niza hrvatskih drama toga razdoblja, dok su je i književni povjesničari i državnikovi ljetopisci uglavnom mimoilazili. Posebice bi u budućim Jelačićevim biografijama valjalo naći više mjesta i za mladoga časnika-dramatičara, budući da mu se iz scenskih djela mogu odčitati i tadanji politički stavovi. U književnopovijesnom pak smislu predstavljaju Jelačićeve drame integralni dio hrvatske romantičko-klasicističke drame, a među njemačkim scenskim djelima hrvatskih pisaca zasigurno su najbolje.

BILJEŠKE

¹ Trnski je sigurno preveo dvije pjesme: *Utiehu naravi* 1845. (»Danica horvatska, slavonska i dalmatinska«, XI., br. 27) i *Kralj Matia i Zrinović na onom svijetu* 1846. (»Danica«, XII., br. 21). Pjesma *Misli o mojoj sudbi*, »Danica«, XII., 1846. br. 30, tiskana je bez potpisa prevoditelja.

² Jelačićeva poezija (bez dramskih tekstova!), nakon što je u prijevodima objavljivana u »Danici« 1845. i 1846. (I. Trnski), a naročito sustavno 1849. (D. Demeter), tiskana je na hrvatskom jeziku pod naslovom *Pjesme Jelačića bana. U stihomjerju izvornika, prev. dr. Demeter. Na svijet izdao jedan odbornik spomenika Jelačića bana. U Zagrebu. Berzotis Ant. Jakića. 1861. 48 str.*

³ Prvo izdanje tiskano je pod naslovom *Eine Stunde der Erinnerung von J. G. F. Freyherrn v. Jellachich. Agram, 1825. Gedruckt bey Joseph Rossy.*

Drugo izdanje nosi naslov *Gedichte von Joseph Freiherrn von Jellachich. Der Ertrag ist für den Jellachich-Invalidenfond bestimmt. K.K. Hof- und Staats-Druckerei. Wien 1851.* Tek nakon predgovora izdavača Metela Ožegovića i Heliadora Josepha Truske, nalazi se na str. 5 naslov iz »editio princeps« — *Eine Stunde der Erinnerung.*

Izdanje iz 1851. gotovo sukladno je onome iz 1825. U prvom se dijelu obje edicije nalazi 25 pjesama i dvije dramske prigodnice, a u drugom »dramska pjesan« *Rodrigo und Elvire*. Međutim, Jelačićevoj knjizi iz 1851. dodan je i treći dio u kome je tiskan autorov prijevod pjesme Josipa Marića *Odlaz parve čete I. banske regimente, dne 20. veljače god. 1848.* (Usp. »Danica horvatska, slavonska, dalmatinska«, XIV., br. 10., str. 41–43., Zagreb, 4. III. 1848.).

U tekstološkom pogledu, osim ortografskih (*seyn — sein* i sl.), nema razlika između oba spomenuta izdanja kada je riječ o identičnom korpusu.

⁴ Usp. Anđelko Mijatović: *Ban Jelačić*, Mladost, Zagreb 1990., str. 20. U ovoj monografiji, među gotovo dvije stotine jedinica literature o Jelačiću, nema ni jedne koja se tiče njegova književnoga djela.

⁵ Prema navodima Heinricha Börnsteina, zakupnika i ravnatelja njemačkoga kazališta u Zagrebu 1840. (vidi kasnije!), Jelačić je između 1825. i 1840., uz »dramsku pjesan« *Rodrigo und Elvire*, napisao još jednu tragediju na njemačkom jeziku koju je Börnstein čitao, ali, za sada, osim škratih podataka u njegovim dnevnničkim uspomnama iz Zagreba, drugih tragova o tom djelu nema.

⁶ U bilješki pod crtom, uz prvu pjesmu u zbirci, naslovljenu *Mathias Corvinus und Zriny*, Jelačić izrijeком kaže kako je taj dijaloški pjesmotvor napisao u četrnaestoj godini.

⁷ Predgovor je bez ikakvih promjena tiskan i u izdanju iz 1851.

⁸ Već i najraniji Jelačićevi biografi u 19. st. naglašeno ističu njegovu ljubav prema književnosti, znanje brojnih europskih jezika (grčki, latinski, njemački, francuski, talijanski, mađarski, nekoliko slavenskih jezika) koje mu je omogućavalo čitanje lijepe književnosti u izvorniku, podcrtavaju sklonost autorskom pjesničkom iskazu u svakodnevnoj komunikaciji i naročito korespondenciji. No, nastavit će Jelačićevi ljetopisci, kako je, nažalost, takav način izražavanja napredovanjem u vojničkoj karijeri sve više ustupao mjesto jeziku administrativnih spisa, da bi se ostaci negdašnjega pjesničkog diskursa mogli možda nazrijeti u političkim proglasima svršetkom četrdesetih i početkom pedesetih godina. Za ranu biografiku usp. naročitu natuknicu s.v. *Jelačić de Bužim*, *Joseph Graf* u: Dr. Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaisertums*

Oesterreich, zehnter Teil, str. 140. i d., Wien 1863. s obilatom literaturom. Ako je to vjerovati već spomenuto Heinrichu Börnsteinu, Jelačić je četrdesetih godina 19. st. snovao u književničkoj, a ne vojničkoj karijeri.

⁹ Usp. Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Priredio i pogovor napisao Trpimir Macan. Matica hrvatska, Zagreb 4/1975., str. 400.

¹⁰ U *Dokumentima za naše podrijetlo hrvatskoga prepороda (1790. — 1832.)*, »Građa«, knj. XII. JAZU Zagreb, 1933., F. Fancev donosi tri do tada nepoznata priloga koji se odnose na odlazak Francuza iz Hrvatske, odnosno ponovnu uspostavu hrvatskoga suvereniteta nad zemljama s ovu i onu stranu Save. To su anonimni pjesmotvori *Veselje Ilirijancev zvrku othoda Francuzov* iz 1813. (br.16 spomenute publikacije), *Pesma srdca izbudjena Ilirijanskog nazvešćenja* iz 1822. (br. 25) i *Veseli spomenek zlatnih pravac (Bulla aurea)* iz 1822. Ljudevita (Luje) Jelačića od Bužina (br. 26). Ova potonja pjesma posvećena je šestotoj obljetnici (1222. — 1822.) »zlatne bule« ugarskoga kralja Andrije II., »na ispunjenju stoeletja šestoga, to jest vu letu 1822—om, kada najmre otrgnjene vu letu 1809. po Francuzih države med Savum i morjem natrag k Koruni mađarskoj S. Stipe prikllopljene jesu«. Ljudevit Jelačić (Zagreb 1792. — 1851.), najprvo zagrebački student, a potom peštanski doktor prava, bio je profesor političkih znanosti na zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji od 1812. Otpušten je 1824. iz službe poradi odveć slobodumnoga, protuaustrijskoga političkog mišljenja, kao što navode F. Fancev (Usp. F. Fancev: *Zašto je prof. dr. Ljudevit Jelačić Bužinski god. 1824. bio lišen službe?*, »Hrvatska revija«, X/1937., br. 10, str. 518—527) i M. Kombol. (Usp. M. Kombol: *Povijest hrvatske književnosti do prepороda*, str. 410, Zagreb 2/1961.) Kasnije je u Zagrebu djelovao kao odvjetnik, a biran je i za saborskoga zastupnika. Neženja, u starijim godinama i apartni čudak, bio je poznat kao nezasitni čitatelj novina na brojnim svjetskim jezicima. Ove potonje, manje poznate pojedinosti iz njegovoga životopisa, priopćio mi je kolega Dubravko Jelačić — Bužinski, hrvatski književnik, na čemu mu i ovom prigodom harno zahvaljujem. Iz rodoslovnoga stabla roda Jelačićâ koje se nalazi u njegovu posjedu, razvidno je da su budući ban i tadanji sveučilišni profesor bili dalji rođaci, a prema obiteljskim kronikama poznato je da su se upravo dvadesetih godina sastajali u Zagrebu i Kurilovcu. U tim je prigodama, možda, mladi časnik na bolovanju mogao čitati hrvatsku pjesmu svoga nešto starijega rođaka, pak potaknut njezinim stihovima, napisati svoju njemačku prigodnicu koja mjestimice zvuči i kao svojevrsna inačica Ljudevitova *Veseloga spomenka* u kome se slave »stare pravice« koje su Hrvati, »sini verni svoga cara«, opet zadobili, nakon što su bili »od Mađara otrgnjeni / i Francuzom podhićeni«. Ljudevit Jelačić završava svoju *Diku leta 1822—ga* stihovima koji se, u njemačkoj varijanti, mogu — mutatis mutandis, naći i u prigodnici Josipa Jelačića:

*Ovo reč je dobrog kralja,
Reč ka nam toliko valja;
Bog ga živi vnogo leta
Nikad njemu stalo cveta,
Uvik pleme njegvo cvelo,*

*Dostiglo ga vse veselo,
Naj Horvatom dobro čini,
Ki su njegvi verni sini.*

Bez obzira na to što je od ovdje spomenutih, Jelačić možda poznao samo pjesme svoga rodaka, znakovito je da se i njegova dramska prigodnica uklapa u pretpreporodnu viziju suvremene političke stvarnosti kakvu prepoznajemo i u anonimnim stihovima koji pozdravljaju rađanje jedne nove, cjelovite i jake Hrvatske.

¹¹ Usp. Heinrich Börnstein: *Fünfundsiebzig Jahre in der Alten und Neuen Welt — Memioren eines Unbedeutenden I — II*. Leipzig, 2/1884. Sv. I., str. 263.

O Börnsteinu u Zagrebu usp. naročito Slavko Batušić: *Kazališni ravnatelj Heinrich Börnstein*. »Časopis za hrvatsku povijest«, knj.1, br. 1–2, str. 88–99, Zagreb 1946.

¹² »Agramer Zeitung« XXV/ br. 92., Agram 22. IV. 1850., str. 1.

¹³ »Agramer Zeitung«, XXV/ br.96, Agram, 26. IV. 1850., str. 1.

Usp. o toj predstavi moj rad *Uloga njemačkoga kazališta u Zagrebu u hrvatskom kulturnom životu 1840. — 1860.* »Rad«, knj. 353, str. 435, JAZU Zagreb, 1968.

Ovdje se, između ostaloga, demantira tvrdnja N. Andrića iznijeta u *Spomen knjizi*, Zagreb 1895., str. 27, kako drama *Rodrigo und Elvire* nikada nije izvedena na njemačkom jeziku u Zagrebu.

¹⁴ Stjepan Miletić: *Iz raznih novina*, str. 182–198., Zagreb 1887.

¹⁵ Usp. S. Miletić, dj. nav. u bilj. 14., str. 185.

¹⁶ Usp. S. Miletić, dj. nav. u bilj. 14, str. 184.

¹⁷ Usp. S. Miletić, dj. nav. u bilj. 14, str. 193.

¹⁸ Usp. S. Miletić, nav. dj. u bilj. 14, str. 198.

¹⁹ Prijepis prijevoda nalazi se u *Zavodu za povijest hrvatskoga kazališta, književnosti i glazbe HAZU* u Zagrebu, izvedena djela u zagrebačkom HNK, inv. br. 1037.

²⁰ Njemački pisac Gustav Kadelburg (1851. — 1925.) autor je mnogih komedija, veselih igara i lakrdija, često u suradnji s Oscarom Blumenthalom (1852. — 1917.). Njihovo najpoznatije zajedničko djelo je komedija *Kod bijeloga konja* (1898.) koja je, kasnije, poslužila kao predložak libretu Hansa Müllera za istoimenu čuvenu operetu Ralpa Benatzkoga.

²¹ Stjepan Miletić: *Hrvatsko glumište (1894. –1899.), dramaturški zapisci*. Prir. N. Batušić, Zagreb 2/1978., str.121.

²² »Vienac zabavi i pouci«, XXVI/ 1894., br. 45, str. 724, Zagreb, 10. XI. 1894. Kritika je potpisana znakom x. Prema Marcelu Vidačiću (*Pseudonimi, šifre i znakovi iz hrvatske književnosti*, »Grada«, knj.21, JAZU Zagreb 1951., str. 79), autor bi prikaza mogao biti Franjo Maixner.